

NÉPRAJZI GYŰJTÉSEK BABÓCSA KÖRNYÉKÉN

A budapesti ELTE Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tudományos Diákköre már 1974 őszén tervezett egy nagyszabású gyűjtést – s mielőtt a kutatási területet meghatározta volna – kitűzte azokat a tudományos feladatokat és vizsgálati célokat, amelyek folytatói a tanszékünk által elkezdett munkánknak. Elsődlegesen a kultúra mozgására voltunk kíváncsiak, egyes elemek variálódására; olyan jegyekre, melyek meghatároznak, illetve meghatározhatnak egyes falvak és nagyobb területek közti kulturális rokonságot.

Természetesen ezek a célok összegzői majd munkánknak, de ezt megelőzik hosszú összehasonlító részvizsgálatok, mint közvetlenebb lehetőségek. Gyűjtésünk másrésztől szakmai terepgyakorlat, kezdő néprajzszakos hallgatók próbálkozása.

A gyűjtés 1975. március 27-től április 5-ig tartott, melyet a Tárgyi és Folklor Néprajz Tanszék szakmai, a Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága mind anyagi, mind szakmai segítségével támogatott.

A gyűjtőmunkában részt vett: Kovács Katalin, Nagy Magdolna, Sulykos Ilona, Matolay Magda, Winkler Ferenc, Bernáth László, Páll István és Szuhay Péter.

Knézy Judit irányításával egy előzetes felderítőút tapasztalatait figyelembe véve, a szakirodalmat áttanulmányozva (gazdasági, statisztikai leírások) kijelöltük azokat a falvakat, melyekben gyűjtést végzünk. Korábbi tervünkön annyiban módosítottunk, hogy nem északi–déli, hanem kelet–nyugati irányú kutatási területet jelöltünk ki: Péterhida, Komlósd, Somogyaracs, Babócsa, Rinyaújnép, Bolhó, Vízvár.

Szerkezetére nézve a magyar nyelvterület kultúrája nagyon egységesnek tűnik, ha még számolunk is egyes területek történeti fejlődésében az elmaradásokkal. Eppen ezért úgy véljük, hogy a kulturális jelenségek nagy része – a hasonló gazdasági és társadalmi fejlődés következtében – nagyjából azonos szerkezetbe épül be. Pl.: a temetkezés forгатókönyve vagy a lakodalom rendje azonos lényegét tekintve az egész magyar nyelvterületen, de tágitathatjuk nyugodtan a földrajzi kört. Egyes elemek eltéréseiben látunk már eltérést (kik assák ki a sírt, a táplálkozást említve pl. mi a lakodalmi étrend, vagy mi a karácsonyt megelőző szentestéé). Ezek mind olyan apró mozzanatok, eltérései a kultúrának, hogy többet, mint a kulturális elemek variációját nem kereshetünk bennük. Azonban ezek az apró eltérések természetesen, ha már nagyobb számban jelentkeznek, megengedhetnek bizonyos elhatárolásokat egyes területek között, így kialakulhat előttünk egy-egy kisebb táji kultúra, amelynek meglétét földrajzi, történeti, gazdasági, közigazgatási sajátosságokkal magyarázhatunk. Ezek a táji csoportok esetleg csak szigetei egy hajdani egységes nagyobb táji kultúrának. A kulturális javak vándorlása is alakítja ezeket a csoportokat, különösen, ha több irányból is érkeznek újítások, nagyobb földrajzi egységet érintő eljárások. (Nagyon szép példa erre a választott területünkön az építkezés fejlődése.) Ezért egy olyan területet kerestünk, ahol legalább két nemzetiség él egymás mellett már hosszú ideje, s olyat, ahol a magyar lakosság felekezetiileg megoszlik. Így esett a választás eddig ismeretlenebb, kevésbé kutatott területre Belső-Somogy déli részére, a Rinya alsó szakaszára és a Dráva mentére úgy, hogy a központi település Babócsa legyen.

Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy a kulturális egység nem észak–déli vonalban, hanem kelet–nyugati irányban húzható meg, ami annyit jelentene, hogy inkább egy drávamenti táji kulturális csoportról beszélhetünk. Kovács Zoltán kutatásai teszik kétségessé és kérdővé Somogy megye török hódoltság alatti lakosságának erősen megfogyatkozott számát és a települések nagymérvű pusztulását. Számolnunk kell az itt élő emberek továbbélésével, akik a török távozása után előremerészkedtek „erdei falvaikból”, a megközelíthetetlen ártéri erdőkből, s így nem bizonyos, hogy Somogy felszabadulása után idegenföldről jött népesség alkotta volna a lakosság nagyobb részét. (Kovács Z.: Somogy megye népeisége a XVII–XVIII. század fordulóján. Kaposvár 1969.) A Dráva mentén sok horvát többségű falu van, ezek többé-kevésbé elmagyarosodtak, mégis úgy tűnik, számos elválasztó jegy akad, melyek alapján – egyelőre hipotetikusán – megállapíthatunk egy táji kulturális csoportot, hangsúlyozva: az eddigi gyűjtés során nem találkoztunk közös származástudattal, elkülönítő elnevezéssel. Bár Péterhidát többségében magyar anyanyelvű lakosság lakja, mégis a babócsai körzetbe tartozik. E körzet pontosabban meghatározva: Péterhida, Babócsa, Bolhó, Heresznye, Vízvár, Berzence és részben Somogyudvarhely. Ezek a falvak – Udvarhely egy részétől eltekintve – katolikusok. A történeti fejlődést mérlegelve úgy tűnik, hogy a csoport kialakulása évszázadokkal korábbra tehető – közös egyházi kerület: zágrábi püspökség stb. – ugyanakkor mai kiterjedése korlátozott. 1919-től a Dráva másik oldalával jóformán megszüntek a kapcsolatok. Az e vonaltól északra eső falvak: Aracs, Komlósd, Újnép, ha anyagi kultúrájában kevés elérést is mutat, de szellemi műveltsége erősen eltér az előbbi falvakétól.

Vizsgálatunkban a nagycsalád, építkezés, táplálkozás, gyűjtőgazdálkodás, öltözködés, népszokások, néphit és népi gyógyászat problémakörére figyeltünk. A témák egy része olyan, amelyektől eleve a falvak közti különbségek jelentkezését vártuk. A következőkben ismertetjük egyes témánk eredményeit.

A nagycsalád szervezete az 1920-as, 30-as években még jól felismerhető nyomokban létezett a horvát és a katolikus magyar falvakban. A reformátusok már a múlt században egykeztek vagy kevés gyermeket vállaltak, míg a többi faluban a gyermekek száma gyakran a 6–8-at is elérte. Ez összefüggött a gazdálkodással; Komlósdot és Újnepet gazdag parasztság lakta, nagy és jóminőségű földdel rendelkeztek, s ezért a földművelés jelentősége jóval meghaladta az állattartását. A többi, főleg drávamenti faluban az állattartás szerepe sokkal jelentősebb. Hatalmas ártéri erdők (makkoserdők), legelők biztosították a jószág tartását. Babócsán pl. nem is beszélhetünk gazdag paraszti rétegről, mindössze egy olyan nagycsalád volt a két világháború között, mely 60 hold földdel rendelkezett, míg a többi család jórészt 10–20 holdas, szegényparaszti rétegbe sorolható. (A föld nagysága a család létszámához viszonyítandó, így relatív nem nagy a földterület.) E réteg másik megélhetési formáját az erdőgazdaságban vállalt munka biztosította (erdőtelepítésnél részes munka, négyévi csemete közötti kapásnövény termesztés). Valószínű tehát, hogy a nagycsalád a jobbágyfelszabadítást is túlélő formáját a gazdasági kényszer tartotta fenn ily sokáig, míg a reformátusok

nál a föld nagysága megengedte az önállósulást, majd az önállósulást követte a gyermekek számának csökkenése a megszerzett föld egybentartásának érdekében.

Ha a horvátok horvát és magyar nyelvű rokonsági és megszólítási terminológiáit vizsgáljuk, szembeötlő egy éles különbség. Míg a horvátban csak tegezés van (apa-fiú, férj-feleség, anyós-meny között), addig a magyar nyelvben érzékeltetik a családban meglévő hierarchiát. A horvát nyelv a rokonsági elnevezésekben más rokonsági rendszert jelez mint a magyar; ugyanannál a közösségnél. A nagycsaládi öröklési szokásának egyik jellegzetes eleme volt az ún. menyecskebirtok. A menyecske földhozományának teljes vagy részleges jövedelmét megtartotta s ebből költögette magára és gyermekeire. A menyecskebirtok rendszere már a családszervezet felbomlását jelzi.

Ujnépen és Babócsán vizsgáltuk részletesebben az építkezést. Úgy tűnik, hogy a lakóházak történeti fejlődését illetően igen éles eltolódás van a két község között. Néhány szóban már utaltunk arra a különbségre, (gazdasági helyzet, nagycsalád-kiscsalád fejlődés), ami e két falu között megvan. Ujnépen négy datált lakóházat is találtunk, melyek 1851-68 közt épültek. Az építési dátum mindig az első szoba gerendáján látható. Háromosztatú, szabadkéményes (mászókéményes) boltíves konyhájú, pitaros házak ezek. E formát, tehát a szabadkéményt a múlt század második felében már általánosnak kell tartanunk. Az ebben az időben készült babócsai lakóházak ha alaprajzban meg is egyeznek, de a tüzelőberendezést tekintve régiesebb formát őriznek: a füstökonyhát. Az ilyen háromosztatú házak helyiségeinek ajtóit mind a pitvarra nyitják. E típusnak későbbi továbbfejlődése a négyosztatú, két füstökonyhájú ház, s mindkét forma általános lehetett még a századforduló után is. Az eddigi adatok tükrében valószínű, hogy a kettéosztott konyhájú ház a nagycsalád felbomlásával függ

82. Női hajviselet Babócsa környékén. — Frauenhaartracht in der Umgebung von Babócsa.

81. Baromfiól Babócsa környékéről. — Geflügelhaus von der Umgebung von Babócsa.

össze. Egy másik lakóház-alaprajz eltér az előbbi típustól. Ez is háromosztatú, de hosszú — azaz végig pitaros — s innen nyílnak az ajtók. Talán ez a legrégebbi forma a múlt század végétől nem is igen készült ilyen ház. Tárgyi emlékeire is csak a környező falvakban bukkantunk. A konyha szintén füstös, s miként a szabadkéményes és a kispitaros (csak a konyha előtti) — füstökonyhás — típusban a szoba fűtése itt is szemeskályhával történt a konyhai kályhalyukon keresztül. Az építkezés technikája szintén hasonló lehetett, de itt is a két falu közötti fejlődés eltérésére kell utalnunk. Az újnépiek előbb térnek rá a vályog és téglafal rakására téglá tornácoszlopokkal, valamint a csúcsfalas (nyeregtetős) utcai homlokzatképzésre, míg a babócsiak tovább őrzik a favázás, karóval rögzített falú, kontyolt, zsuppos házat.

A népviselet szerkezete községeinkben a múlt század második felében — az olcsó avari anyagok megjelenésével — már egységesülhetett és közelíthetett a polgári divathoz. A vászon felsőruhák eltűnése hamarabb megtörtént, mint a jobbmodú, hatalmas házivászon készletekkel rendelkező községekben. A bőrruhák használata sem igen élt már a század elején. A horvát nők viselete hasonló a környező katolikus magyar községek asszonyainak ruházatához, és lényegesen eltér a Lakócsa környéki horvát táji kulturális csoporttól (szabás, alapanyag, díszítés). A kisebb egységen belüli eltéréseket gazdasági illetve vallási különbségek okozhatják. Pl. a „sámi” nevű női konty (kép) főleg a katolikus lakosságnál figyelhető meg, míg a főkötő csak a reformátusoknál.

Parasztasszonyaik kezén a XIX. század második felében kivirágzott mintás szövés-kultúra a Belső-Somogy központi részének paraszti szövésével lényegében rokon (funkció, szabás, díszítésminták, színek), de kissé szegényesebb. A Babócsa környéki horvát falvak szobabeli textiljei a helybéli, illetőleg környező magyarokéval nagyjából azonosak, míg a Lakócsa környéki horvátokétól jelentős vonásokban eltérnek.

A táplálkozás rendszere alapvetően nem tér el egymástól a vizsgált helyiségekben. Fő ételük a kukoricás kenyér, különböző kukoricás ételek, levesek. A lepény többféle formáját is ismerik. A gazdagabb falvak étkezése változatosabb, míg a szegényebb községek táplálkozása és főzési tudománya szinte szegénynek mondható: kevés hús, zörs, főként olajjal való főzés, gyűjtögetett növények nagyobb szerepe. A horvátok és magyarok azonos ételnevel terminológiai eltérésekre kell utalnunk, hisz a horvátok talán a táplálkozás terén őrizték meg legjobban régi elnevezéseiket, s ezt ma is aktívan használják (maszonica, lice, piletenyica). Egységesen három fő élelcsoport rendszerű terület ez a századfordulón.

Mint már utaltunk rá, a különbségek a falvak területén sokkal szembetűnőbbek. Az eltérés elsődlegesen nemzeti-ségi különbségekiből adódik. Ez leginkább a népszokások

rendszerében mutatható ki. A néphit elemeiben több az átadás, átvétel magyarok és horvátok között.

Részletes felmérés történt Vízvár népi ember és állatgyógyászatáról. E két orvoslás között határvonal legföljebb elméletileg vonható, ami a felhasznált szereket illeti. De az embergyógyításhoz lényegesen több hiedelem és irracionális elem fűződik. Bizonyos orvoslásokban (rontás elhárítása, gyógyítása) központi szerepe volt a családon belül a gazda feleségének (szenesvíz készítése).

E terület a várakozásnak megfelelően néprajzi szempontból nagyon tanulságosnak bizonyult, de a népi kultúra változatainak jobb megértése érdekében szükségesnek látszik a vizsgálatok kiterjesztése a gazdálkodás, szókincs, bizonyos folklór műfajok felmérésére. A vizsgálatot folytatni kívánjuk a közeljövőben.

Szuhay Péter